

Кам'янець – Подільський багатoproфільний
навчально – реабілітаційний центр
відділення ранньої соціальної реабілітації

«МОРАЛЬНО-ЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ»

Вихователь :

Шевченко М. І.

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ I. Теоретичні основи морально-етичного виховання	5
1.1. Поняття та завдання морально-етичного виховання	5
1.2. Показники, критерії та рівні сформованості моральної свідомості	15
Розділ II. Методичні засади морально-етичного виховання	28
2.1. Методи морально-етичного виховання	28
2.2. Виховання культури поведінки молодших школярів	35
Висновки	37
Список використаних джерел	38

Вступ

У філософській, психологічній і педагогічній літературі про моральність і мораль написані сотні томів, весь великий розум людства намагався розібратися в цьому питанні, і, проте, він вважається відкритим.

Моральність - найтонша сфера людської свідомості, самосвідомості і міжособових відносин. Саме етична свідомість особи зумовлює характер етичних відносин людини, її етичну позицію, вчинки і поведінку в цілому. Тому виховання етичної свідомості, етичних відчуттів і етичної поведінки є складним питанням, як в психології, так і в педагогіці.

Сьогодні етичні проблеми стоять як ніколи гостро. У нашому суспільстві змінилися ціннісні орієнтації, акцент робиться не на духовні, а на матеріальні цінності. Поняття добра і зла, хорошого і поганого стали дуже розмиті. Без сформованості понять про добро і зло, борг, совість, справедливість, честь і гідність, свободу і відповідальність, щастя і сенс життя, а також уявлень про етичний ідеал неможлива ні справжня взаємодія людини з світом, ні сам справжній розвиток людини. Це робить завдання етичного виховання дуже актуальними, своєчасними і необхідними.

У складному процесі формування всебічно розвиненої особистості чільне місце належить моральному вихованню. *Моральне виховання* — виховна діяльність школи і сім'ї, що має на меті формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності.

Виходячи із загальнолюдського змісту моральності, можна сказати, що *загальнолюдська мораль* - це не сукупність незмінних норм і принципів, що споконвіку відомі кожній людині або спільноті, а система, яка поповнювалась, розширювалась, змінювалась протягом віків, збагачуючись новими критеріями, новим смислом. А, отже, не можна вважати поняття "загальнолюдська мораль" як щось однозначне, яке має неухильно здійснюватись, оскільки її суть і

спрямованість залежить тільки від Людини. Суб'єкт морального виховання у процесі розвитку і спілкування вже володіє певним моральним досвідом.

В реальному житті нашого суспільства наступив той період, коли необхідно усвідомити, якщо не буде вирішена проблема розвитку і становлення моральної особистості, то ні про які перетворення в нашому реальному житті не може бути й мови. При цьому доцільно уникати однобічного підходу до визначення цілей і змісту виховання, який передбачає і однобічний характер виховної діяльності.

Два інститути відіграють першочергову роль в процесі морального виховання. Перший - це сім'я, де дитина закладає основи характеру своєї особистості. Моральні стосунки в сім'ї накладають відбиток на все життя людини, оскільки їх вплив пов'язаний, по-перше, із сильними переживаннями, по-друге, вони постійніші, по-третє, в них закладаються підвалини всіх моральних ставлень людини до суспільства, до праці, до інших людей.

Другий - це школа та позашкільні навчально-виховні заклади. Позашкільні навчально-виховні заклади — це широкодоступні заклади освіти, які дають дітям та юнацтву додаткову освіту, спрямовану на здобуття знань, умінь і навичок за інтересами, забезпечують потреби особистості у творчій самореалізації та організації змістовного дозвілля. До них належать палаци, будинки, станції, клуби й центри дитячої, юнацької творчості, дитячо-юнацькі спортивні школи, школи мистецтва, студії, бібліотеки, оздоровчі та інші заклади.

Основною метою морального виховання, як сімейного виховання, так і викладання у школі є прагнення передати знання та культурні традиції, навчити молодь розвиватися як особистість та збільшувати культурну спадщину. Нажаль у цілому процес виховання більш спрямований на те, щоб розвивати інтелектуальні здібності, аніж культуру та духовність.

Розділ I. Теоретичні основи морально-етичного виховання

1.1. Поняття та завдання морально-етичного виховання

У колі психологічних досліджень зрілість моральної свідомості характеризується вмінням аналізувати свої бажання і вчинки, міркувати про явища моральності з позицій ідеалу, давати їм відповідну оцінку. Рівень моральної свідомості визначає рівень моральної культури, тобто вміння будувати свої відносини з іншими людьми на основі поваги, доброзичливості та принциповості, уваги, чуйності. Моральна культура особистості репрезентує ціннісно-орієнтаційну програму діяльності, підвалини якої складають когнітивний, емоційний, поведінковий аспекти і на персональному рівні представляє позитивну характеристику моральних якостей особливості, включаючи культуру моральної свідомості, моральних почуттів і морального вчинку.

У контексті сучасних проблем, загальноосвітня школа, як соціальний інститут, покликана допомогти дитині. "подолати відстань між її біологічним віком та історичним досвідом людства". Загальновідомо, що у старшому шкільному віці, коли закладається підмурок для майбутнього самовираження людини як соціального суб'єкта, з'являється прагнення досконало оволодіти знаннями, які на цей час піддаються різким змінам, морально-естетичним переорієнтаціям. Виховання морально-етичної самосвідомості, світосприйняття стає показником готовності у відповідних сферах, ефективним показником роботи вчителя.

Виховання – цілеспрямований свідомий процес формування гармонійної особистості, що включає формування гуманності, працелюбства, чесності, правдивості, дисциплінованості, почуття відповідальності, власної гідності, виховання патріотизму, любові до Батьківщини. Процес виховання відображує становлення кожної людини.

У складному процесі формування всебічно розвиненої особистості чільне місце належить моральному вихованню.

Моральне виховання – виховна діяльність школи і сім'ї, що має на меті формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності. Моральне виховання починається з перших кроків свідомого життя дитини. Саме в молодому віці, коли душа дуже піддатлива до емоційних впливів, ми розкриваємо перед дітьми загальнолюдські норми моральності, вчимо їх азбуки моралі. Загальнолюдську азбуку моральності

Результати морального виховання характеризуються такими поняттями: мораль, моральність, моральна свідомість, моральні переконання, моральні почуття, моральні звички і моральна спрямованість.

Засвоєння людиною загальнолюдських норм моралі ми вважаємо дуже важливим етапом формування моральної культури особистості. Привчаючи дітей додержувати азбучних істин моралі, ми добиваємося того, щоб кожна дитина могла щасливо жити і працювати, виховувати в ній перші громадянські спонукання, першу турботу про інтереси колективу, суспільства. У зв'язку з цим важливе значення має єдність роз'яснення, повчання, переконання, спонукання до діяльності.

Важко назвати щось більш важливе для людини, ніж її взаємини з іншими людьми. Від характеру цих взаємин багато що залежить в нашому житті: настрої, моральне самопочуття, працездатність тощо. Стосунки з оточуючими дають можливість бачити смисл свого існування, усвідомлювати себе як частку людського суспільства. Людина, як суспільна істота, немислима поза взаєминами з іншими людьми. Саме завдяки спілкуванню і певним взаєминам, що складаються в процесі цього спілкування, людський індивід поступово стає особистістю, яка здатна усвідомлювати не лише інших, але й саму себе, свідомо й активно регулювати власну діяльність та поведінку, впливати на оточуючих, враховувати їх прагнення, інтереси.

Мораль – система ідей, принципів, законів, норм і правил поведінки та діяльності, які регулюють гуманні стосунки між людьми за будь-якої ситуації на демократичних засадах.

Моральність – одна із сторін суспільної свідомості, яка у вигляді уявлень і понять відображає реальні відношення і регулює моральний бік діяльності людини.

Моральні переконання – пережиті та узагальненні моральні принципи, норми.

Моральні почуття – запити, оцінки, відношення, спрямованість духовного розвитку особистості.

Моральні звички – корисні для суспільства стійкі форми поведінки, що стають потребою і здійснюються за будь-якої ситуації та умов.

Моральна спрямованість – стійка суспільна позиція особистості, що формується на світоглядній основі, мотивах поведінки і виявляється як властивість особистості в різних умовах.

Методологічною засадою морального виховання є етика.

Етика – наука про мораль, її природу, структуру та особливості походження й розвитку моральних норм і взаємовідносин між людьми в суспільстві.

На сучасному етапі розрізняють дві етичні (моральні) системи. Перша – домінує в Західній Європі та Америці. Згідно з нею, заради досягнень навіть “великого добра” не можна допускати “мале зло” (скажімо, допомагати товаришеві, передавши йому шпаргалку). Для прихильників другої (вона, зокрема, є панівною на пострадянських теренах) поєднання добра і зла цілком прийнятне.

Поняття "етичний розвиток" як психопедагогічний процес не тільки правомірно, але і необхідно, оскільки воно має внутрішній характер, а розвивати можна те, що вже закладено в людині.

«Етичний розвиток - це не формування окремих якостей особи, а розвиток цілісної якості, що базується на емоційно - вольовій сфері особи. Розвиток емоційної сфери дитини і виховання на цій основі її відчуттів є першорядним завданням, не «менше, а в якомусь сенсі навіть важливішої, ніж виховання його розуму». (А.В. Запорожець).

Етичний розвиток тісно пов'язаний з розвитком емоційної сфери і є однією з центральних ліній психічного розвитку дошкільника. Етичне виховання є найважливішим завданням практично всіх програм дошкільної освіти. Важливість цього завдання очевидна.

У моральному вихованні слід спиратися на гуманістичну ідею про те, що людині від природи притаманне прагнення до добра, правди і краси. Виховання учнів, на думку О. Вишневського, має забезпечити формування в них такої наведеної вище системи моральних цінностей.

Абсолютно вічні цінності – загальнолюдські цінності, що мають універсальне значення та необмежену сферу застосування (доброта, правда, любов, чесність, гідність, краса, мудрість, справедливість та ін.).

Національні цінності – є значущими для одного народу, проте їх не завжди поділяють інші народи. Наприклад, почуття націоналізму зрозуміле і близьке лише поневоленим народам і чуже тим, які ніколи не втрачали своєї незалежності. До цієї групи цінностей належать такі поняття, як патріотизм, почуття національної гідності, історична пам'ять тощо.

Громадські цінності – ґрунтуються на визнанні на визнанні гідності людей і характерні для демократичних суспільств. Це, зокрема, права і свободи людини, обов'язки перед іншими людьми, ідеї соціальної гармонії, поваги до закону тощо.

Сімейні цінності – моральні основи життя сім'ї, стосунки поколінь, закони подружньої вірності, піклування про дітей, пам'ять про предків та ін.

Моральні стосунки в сім'ї накладають відбиток на все життя людини, оскільки їх вплив пов'язаний, по-перше, із сильними переживаннями, по-друге, вони постійні, по-третє, в них закладаються підвалини всіх моральних ставлень людини до суспільства, до праці, до інших людей.

Цінності особистого життя мають значення насамперед для самої людини, визнають риси її характеру, поведінку, стиль приватного життя та ін.

Зміст морального виховання учнів зумовлений потребами і вимогами суспільства до формування всебічно розвиненої особистості, рівень його

моральності. З огляду на ці чинники, завдання морального виховання в школі – формування національної свідомості та самосвідомості, прагнення жити в гармонії з природою, свідомої дисципліни, обов’язку та відповідальності, поваги до закону, до старших, до жінки.

Формування національної свідомості та самосвідомості передбачає: виховання любові до рідної землі, до свого народу, готовності до праці в ім’я України, освоєння національних цінностей (мови, території, культури, відчуття своєї причетності до розбудови національної державності, патріотизм, що сприяє утвердженню національної гідності, залучення учнів до практичних справ розбудови державності, формування почуття гідності й гордості за свою Батьківщину.

Патріотичні почуття зміцнює героїко-патріотичне виховання, покликане виробляти глибоке розуміння громадянського обов’язку, готовність у будь-який час стати на захист Вітчизні, оволодівати військовими знаннями, а також вивчити бойові традиції та героїчні сторінки історії народу, його Збройних сил.

Наголошуючи на важливості формування почуття національного в людині, К. Ушинський писав: “Є лише одна загальна для всіх природжена схильність, на яку завжди може розраховувати виховання: це те, що ми зємо народність. Як немає людина без самолюбства, так немає людини без любові до батьківщини, і ця любов дає вихованню ключ до серця людини і могутню опору для боротьби з її поганими природними, особистими, сімейними і родовими нахилами. Звертаючись до народності, виховання завжди знайде відповідь і допомогу в живому і сильному почутті людини, яке впливає багато сильніше за переконання, сприйняття тільки розумом, або за звичку, вкорінену страхом покарань. У лиходія, в якого погасли всі благородні людські почуття, може ще дошукатися іскра любові до батьківщини: поля батьківщини, її мова, її перекази із життя ніколи не втрачають незбагненої влади над серцем людини. Є приклади ненависті до батьківщини, але скільки любові буває іноді в цій ненависті!”

Вихователь повинен чітко бачити сам процес становлення національної свідомості дитини та глибоко розуміти зміст ключових понять (“національний”, “патріотизм”, “націоналізм”, “громадянськість” тощо).

У розвитку національної свідомості дитини (і зрілою людиною) О.Вишневецький виділяє щонайменше три етапи, які накладають на цю свідомість помітний відбиток, збагачують її зміст: етнічне самоусвідомлення, національно-політичне самоусвідомлення, громадсько-державне самоусвідомлення.

Великі можливості для формування національної самосвідомості закладені в неписаних законах лицарської честі, що передбачають: виховання любові до батьків, до рідної мови, рівність у коханні. Дружбі, побратимство, готовність захищати слабших, піклуватися про молодших, зокрема дітей; шляхетне ставлення до дівчини, жінки. Бабусі; непохитну рівність ідеям, принципам народної моралі та духовності; відстоювати повної свободи і незалежності особистості, народу, держави; турботу про розвиток народних традицій, звичаїв, обрядів, бережливе ставлення до рідної природи, землі; прагнення робити пожертви на будівництво храмів, навчально-виховних і культурних закладів; цілеспрямований розвиток власних фізичних і духовних сил, волі, можливостей свого організму, вміння завжди і всюди чинити благородно, виявляти інші чесноти.

Важливим у моральному вихованні є святкування дат народного календаря. Народний календар – це система історичних дат, подій, спостережень за навколишньою дійсністю, народних свят, інших урочистостей, які відзначаються протягом року; це енциклопедія знань прожиття людей, їх побут, спосіб життя, виховну мораль, природні явища.

Після здобуття Україною незалежності в житті і побуті народу входять нові знаменні дати і урочистості. Є в народному календарі дати, пов’язані з релігійними святами. Складовою народного календаря – родинний календар, який охоплює важливі дати, віхи життя сім’ї, кожного її члена.

Тематика виховних заходів, які проводять нині в школах, свідчить про те, що виховання повертається до національних джерел.

Той, хто вміє виховати порядну, чесну людину, здавна вважається найкращим майстром на землі – таку думку стверджує народна мудрість.

В українській казці “Хто найкращий майстер на землі” розповідається, що в одному селі жінки вирішили показати свою майстерність. Домовилися, що в неділю всі прийдуть на сільський майдані кожен принесе найкраще з того, що вона зробила своїми руками.

У призначений день усі жінки прийшли на майдан і принесли безліч дивовижних речей. У тих, кому громада доручила назвати найкращих майстринь, очі розбіглися: тут були і гаптовані золотом і сріблом шовкові покривала, і тонкі мережані занавіски з вив’язаними на них дивними птахами, і вишиті рушники, і чудові скатерки, і одяг.

Але переможницею стала дружина бідняка Марія. Вона не принесла ні вишиванок, ні мережив хоч усе вміла чудово робити. Ця жінка прийшла зі своїм п’ятирічним сином Петрусем, який приніс жайворонка, якого він вирізав з дерева. Приклав Петрусь жайворонка до губів – заспівала, защебетала пташка, як жива. Всі завмерли на майдані, всіх зачарувала пісня, і раптом у блакитному небі заспівав справжній жайворонок, якого привабив спів на землі.

“Хто творить розумну і добру людину, - найкращий майстер”, - таке було рішення найстарших.

У народній педагогіці високо цінується правильне виховання. Так, у “Казці про бідного чоловіка і його синів” розповідається, як три сини пішли на заробітки. Старший син приніс додому золото, середній – гроші, а найменший здобув знання і став найщасливіший.

Отже, вплив виховного чинника на формування особистості настільки великий, що врешті-решт визначає навіть долю людини. Усе це говорить про те, що народна педагогіка виробила свою унікальну виховну систему.

Які саме загальнолюдські норми моральності ми розкриваємо перед дітьми як азбуку моральної культури, як початкову школу громадянськості?

Ти живеш серед людей. Не забувай, що кожний твій вчинок, кожне твоє бажання позначається на людях, що тебе оточують. Знай, що є межа між тим,

що тобі хочеться, і тим, що можна. Перевірй твої вчинки, запитуй сам себе: чи не робиш ти зла, незручності людям? Роби все так, щоб людям, які тебе оточують, було добре.

Дитяче серце надто чутливе до прищеплювання цих думок, дитяча душа глибоко переживає радість здійснення добра для людей. Якщо таке моральне навчання підкріплюють добрими настановами, спонукання до добрих справ для людей, у серці з малих років утверджуються внутрішні духовні сили, що обмежують бажання і вередування. А це дуже важливо для формування громадської порядності.

Ти користуєшся благами, створеними іншими людьми. Люди дають щастя дитинства. Плати їм за це добром.

Усі блага і радощі життя створюються працею. Без праці не можна чесно жити. Народ вчить: хто не працює, той не їсть. Назавжди запам'ятай цю заповідь. Нероба, дармоїд – це трутень, що пожирає мед працю витих бджіл. Навчання – твоя перша праця. Йдучи до школи, ти йдеш на роботу.

Зрозуміти ту істину, що життя без праці неможливе, дитина може лише тоді, коли вона живе в колективі радощами праці, а ці радощі ні з чим не зрівнянні. Напружуючи свої сили, людина робить не те, що їй хочеться, а те, що треба, і зрештою, переживаючи радість за зроблене для людей, хоче робити те, що треба для загального добра. Вже в сім-вісім років діти в нас закладають маленькі сади і виноградники, перетворюючи пустирі в квітучі куточки. Ми добиваємося, щоб у 12-13 років підлітки вже бачили сад, створений їхніми руками, - ось де джерело радості праці.

Будь добрим і чуйним до людей. Допомагай слабким і беззахисним. Допомагай товаришу у біді. Не завдавай людям прикrostі. Поважай та шануй матір і батька – вони дали тобі життя, вони виховують тебе, вони хочуть, щоб ти став чесним громадянином, людиною з добрим серцем і чистою душею.

Утвердити в кожній людині доброту, сердечність, чуйність, готовність прийти іншому на допомогу, чутливість до всього живого і красивого – елементарна, азбучна істина шкільного виховання, з цієї істини починається

школа. Безсердечність породжує байдужість, байдужість породжує себелюбність, а себелюбність – джерело жорстокості. Щоб запобігти безсердечності, ми виховуємо дітей у душі серечної турботи, тривоги неспокою про живе і красиве – про росли, про квіти, про птахів, про тварин.

Дитина повинна відчувати, що в кожній людині є серце, яке треба берегти, що завдати їй болю – велике лихо. Нехай дитяче серце хвилюється за долю живого і красивого; йому тоді буде чуже розбещене почуття солодкого задоволення від думки, що чийсь серце страждає через нього.

Не будь байдужим до зла. Борись проти зла, обману, несправедливості. Будь непримиренним до того, хто прагне жити за рахунок інших людей, завдає лиха іншим людям, обкрадає суспільство.

Ми вбачаємо важливе завдання у вихованні громадянської непримиренності, активності в боротьбі із злом, неправдою. Не можна допускати, щоб діти мочки дивилися на марнотратство, лінощі, недбайливість, нелюдськість. Та оскільки носіями зла часто бувають дорослі, у виховній роботі в цьому напрямі потрібний великий такт, вдумливість.

Завдання школи – на основі моральних цінностей, створених, здобутих, завойованих старшими поколіннями, створювати реальні моральні, високоідейні, громадянські відносини в колективі. Моральні цінності повинні стати особистим духовним багатством кожного вихованця. Цього досягають за умови, коли моральна ідея, розкрита перед розумом і серцем вихованця в яскравому образі, пробуджує в нього глибокі морально-етичні почуття.

Моральні, громадянські ідейні цінності – не минутий і нічим не замінний засіб виховання. Водночас виховання на громадянських, духовних цінностях – дуже дійовим засобом самовиховання юнацтва. Осягають громадську мужність, обов'язком перед Батьківщиною, юний громадянин вчиться міряти себе вищою міркою моральної гідності. Він немов бачить себе очима суспільства, вдумливо й вимогливо аналізує свої вчинки, свою поведінку. Проте ефективність цього засобу цілком залежить від того, як думки і почуття юнацтва пов'язуються з

активною діяльністю, на якій громадянській ниві людина розкриваються як патріот.

К. Д. Ушинський вважав головним завданням школи виховання в учнів високих почуттів любові й відданості народові. Великого значення в зв'язку з цим він надавав вивченню історії – історія народу, його життя і боротьби в минулому й тепер, вивченню рідної мови, літератури і особливо фольклору. Ушинський писав, що з вуст трудового народу “плеться чудова народна пісня, з якої черпають своє натхнення і поет, і художник, і музикант; чується влучне, глибоке слово, в яке, за допомогою науки і дуже розвиненої думки, вдумуються філолог та філософ і дивуються глибині і істині цього слова...”

Зміст оповідань, віршів, статейок і прислів'їв, розміщених у підручниках Ушинського, відображає героїчну історію і трудове життя народу. Підкреслюючи значення народних прислів'їв, Ушинський писав: “ За змістом наші прислів'я важливі для початкового навчання тим, що в них, як у дзеркалі, відбилосся народне життя з усіма своїми мальовничими особливостями, можливо, нічим не можна так ввести дитину в розуміння народного життя, як пояснювати їй значення народних прислів'їв. У них відбилися всі сторони життя народу”.

К. Д. Ушинський прагнув утвердити в школі принципи гуманного виховання. Він писав: “Виховання повинне просвітити свідомість людини, щоб перед її очима лежала чітка дорога добра. Ушинський не раз указував на необхідність такої постанови навчання і виховання, щоб із самого початку розвинути в дітей почуття безкорисливості, скромності й гуманне ставлення до особистості людини, не зважаючи на расу й національність. Одним з головних завдань гуманного виховання, на думку Ушинського, є розвиток у людини високих моральних якостей – чесності, справедливості, правдивості, щирості.

Особливо великого значення в справі виховання К. Д. Ушинський надавав праці. Основними засобами виховання працьовитості він вважав активність дітей у навчальній роботі, участь їх у продуктивній праці, а також виконання ними посильної роботи, пов'язаної з домашнім побутом. Усі ці види праці повинні об'єднати завдання: виховати і вдосконалити в дітей прагнення

до діяльності, не допускаючи неробства, оскільки “неробство – мати всіх вад”. У процесі навчально-трудої діяльності в учнів мають бути виховані дисциплінованість, почуття відповідальності за виконання своєї справи, тверда воля і характер.

Багато цінних думок висловив К. Д. Ушинський з питань методики морального виховання. Вказуючи на необхідність виховувати свідому дисципліну, він різко критикував сучасну йому школу, в якій “дисципліна спиралася на найбільш проти природну основу – на страх до вчителя, який роздає нагороди і покарання”. “Цей страх, - писав Ушинський, - змушував дітей не тільки до невластивого, а й шкідливого для них положення: до нерухомості, класної нудьги і лицемірства.

Усе шкільне навчання і все шкільне життя, зауважував педагог, мають бити пройняті розумним і моральним началом. “У школі повинні панувати серйозність, що допускає жарт, але не перетворює всієї справи в жарт, ласкавість без нудотності, справедливість без причетності, доброти без слабості, порядок без педантизму і, головне, постійна розумна діяльність. Тоді добрі почуття й прагнення самі собою розвіваються в дітей, а початки поганих схильностей, набуті, можливо, раніше, потроху згледяться”.

1.2. Показники, критерії та рівні сформованості моральної свідомості

На фоні соціально-економічних перетворень, що відбуваються у сучасному українському суспільстві, яскраво висвітлилися духовно-моральні проблеми, серед яких – труднощі в моральному вихованні дітей і підлітків.

У психолого-педагогічній літературі відсутні праці, в яких чітко були б названі показники сформованості моральної свідомості особистості. Проте є чимало робіт, предметом вивчення яких стала моральна вихованість, її показники. Це праці І.Беха, П.Блонського, П.Божович, О.Богданової, Є.Бондаревської, І.Каїрова, С.Карпенчука, Т.Коннікової, С.Максименка, І.Мар’єнка, І.Свадковського, Є.Субботського, Л.Рувинського, С.Якобсон та ін.

У контексті їхніх теоретичних і теоретико-прикладних досліджень з питань морального та етичного виховання та морального розвитку особистості серед інших педагогічних дефініцій розглядається моральна свідомість, робляться спроби охарактеризувати її за низкою показників.

Так, І.Свадковський у монографії “Моральне виховання дітей” вважає показниками моральної вихованості такі якості індивіда, як слухняність, гарні манери, ввічливість, скромність, дисциплінованість, сміливість, чесність, правдивість, працелюбність, колективізм, патріотизм. Моральна свідомість, на думку вченого, виконує когнітивно-регулятивну функцію. Її показниками є не тільки те, що знає дитина про вищеназвані якості, а і як ці знання допомагають їй регулювати свою поведінку.

Досить глибоко вивчав психолого-педагогічні проблеми морального розвитку дітей Л.Рувинський. Критеріями морального розвитку він вважає рівень світогляду особистості, творчий характер і самостійність мислення, стан її інтелектуально-дійової зрілості. Виділяючи, на перший погляд, надто загальні показники, Рувинський пояснює це тим, що організація морального виховання вимагає бачення особистості як цілісної системи, а не розрізненого набору моральних якостей індивіда.

С.Г.Якобсон дуже близько підійшла до визначення показників моральної свідомості. Але в зв'язку з тим, що предметом її дослідження були процеси регуляції моральної поведінки дитини, а не моральна свідомість, то, розглядаючи комплекс показників морального розвитку, вона виділяє серед них ті, що характеризують швидше самосвідомість дитини: зміст моральних знань, стан моральних почуттів в момент морального вибору.

Колектив науковців НДІ психології АПН УРСР під керівництвом І.Беха та С.Максименка провів ряд досліджень, в результаті яких був створений методичний посібник “Критерії моральної вихованості молодших школярів”. На думку авторів, такими критеріями є моральна свідомість, моральні ідеали, міжособистісні стосунки в дитячому колективі, рівень дитячої самосвідомості, трудової активності, вимогливості до себе, дисциплінованість, ставлення до

вчителя. Моральній свідомості в цій колективній монографії відведено окремий розділ “Моральна свідомість як показник вихованості молодших школярів” (автор М.Дригус). Дослідниця вивчає такий показник моральної свідомості молодшого школяра, як моральні знання.

Л.Кольберг, досліджуючи рівні розвитку моральної свідомості, користувався такими показниками, як знання, почуття, ставлення, потреби, мотиви, переконання. Ці показники виявляв у процесі дослідження моральних суджень людей. Він не вважав вчинок виявом сформованості моральності. Для нього важливим компонентом вивчення рівня сформованості моральної свідомості є когнітивна та емоційно-мотиваційна сфера. Вчений називає переконання показником 4, 5, 6 стадій розвитку моральної свідомості особистості. Саме на цих етапах моральні поняття стають переконаннями. Проте названі показники не можуть дати повної картини сформованості моральної свідомості на всіх шести стадіях морального розвитку людини, які визначив Кольберг.

Як же перевірити завершальний етап цього процесу, якими критеріями керуватися, щоб пересвідчитися, що особистість досягла найвищої стадії автономної моралі і живе за внутрішньо прийнятими моральними принципами, що ґрунтуються на універсальних моральних цінностях: справедливості, рівності прав та повазі до власної гідності людини як самоцінної індивідуальності?

Щоб виявити найвищий рівень сформованості моральної свідомості людини, необхідно побачити поведінкову сторону (назвемо її практичною стороною моральної свідомості).

Отже, теоретична сторона моральної свідомості – це моральні уявлення, моральні знання, моральні судження, моральні почуття, а практична – вчинкова діяльність в момент морального вибору. Поведінка ж у ситуації, де людина не стоїть перед моральним вибором, не може дати повного уявлення про рівень моральності особистості.

Кольберг наголошує, що найвища стадія властива небагатьом. Такі люди діють відповідно до власних переконань, навіть коли інші вважають їх

диваками або їхні погляди суперечать законам суспільства. Як приклад він називав Мартіна Лютера Кінга, Махатму Ганді, Льва Толстого. До цього рівня вищеназвані лідери йшли не тільки когнітивно-еволюційним шляхом. Про себе вони заявили не лише судженнями на моральні теми, а й вчинками.

Християнство проповідували багато місіонерів, але смерть на хресті за віру прийняли одиниці. Тому ми переконані, що вчинково-поведінковий компонент є обов'язковим показником рівня сформованості моральної свідомості, адже між моральними судженнями людини і її реальною поведінкою в ситуаціях морального вибору часто спостерігається велика розбіжність. І саме тут вчинок стає показником міцності, глибини і дієвості морального переконання.

Наша думка підтверджується вченнями Л.Виготського, С.Леонтьєва про взаємозв'язок свідомості та діяльності в процесі розвитку вищих психічних функцій.

Досвід Сухомлинського з проблеми пошуку критеріїв моральної вихованості дітей, висвітлений ним у працях “Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості”, “Духовний світ школяра”, “Серце віддаю дітям”, приводить до такого педагогічного утворення, як моральна зрілість учнів. Моральна зрілість, з точки зору автора, – це моральна вихованість, обов'язковою умовою якої є сформована моральна свідомість людини. Розвиток моральної зрілості – складний процес, який стосується усіх сфер життєдіяльності особистості, що формується. В першу чергу – комплекс ставлення до природного та суспільного середовища, починаючи від взаємин у сім'ї і закінчуючи виконанням громадянського обов'язку. Певна річ, найважливішим показником моральної зрілості людини є її вчинки. Василь Олександрович вважав, що вчинок як показник сформованості моральної свідомості може аналізуватися з позиції ставлення до Батьківщини, до природи, до суспільства, до самого себе, до праці, до краси. Ставлення, як моральне явище, знайшло свою констатацію у сукупності певних норм, заборон та вимог,

що регулюють людську діяльність і поведінку. Ця сукупність норм і становить безпосередній зміст моральної свідомості.

Аналогічні думки ми знаходимо і в канонічній психології. Вивчаючи природу вчинкової діяльності людини, вона проголошує: “З’ясувати, які вчинки за змістом і формою здійснює людина, – це сказати про неї головне”.

Окремі вчинки складають поведінку дитини. Поведінка стає зрозумілою тоді, коли вихователь володіє інформацією про те, що дитина знає про свою поведінку, чому вона так поводиться і що їй потрібно знати, щоб поводитися гідно. Тут намітився двосторонній зв’язок: поведінка залежить від рівня моральних знань, а дієвість моральних знань перевіряється поведінкою дитини. Отже, вчинок і поведінка можуть виступати в якості показника моральної свідомості. Зважаючи на вік людини і рівень її морального розвитку, ми повинні пам’ятати: вчинок не завжди є віддзеркаленням того, що ми знаємо про свою поведінку (маємо на увазі свідомі моральні вчинки). Так само, як і відмінні знання про моральні норми не є гарантією хорошої поведінки. Буває, що, знаючи про ганебність злодійства, дитина бере чужі іграшки або їжу. Навіть в ідеальних умовах виховання вона може порушувати загальноприйняті моральні правила. Тому для виявлення рівня сформованості моральної свідомості дитини потрібно виявити суть спонуки, що призвела до морального чи аморального вчинку.

Логіка виявлення основних показників сформованості моральної свідомості така:

- ✓ моральна свідомість як форма суспільної свідомості має всі її ознаки та показники, але в межах відображення і впорядкування власне моральної реальності;
- ✓ важливий показник сформованості моральної свідомості особистості – моральні знання, джерельна база моральної свідомості людини;
- ✓ моральні знання можуть існувати в свідомості дитини у вигляді моральних уявлень, понять, переконань;

- ✓ знання на рівні моральних уявлень, ознак та понять не можуть бути показниками сформованої моральної свідомості. Вони визначають лише стан формування моральної свідомості на одному із рівнів;
- ✓ моральні переконання як вищий рівень моральних знань є фундаментом сформованої моральної самосвідомості, на основі якого виробляється навичка правильної поведінки, що переростає у звичку за будь-яких умов поводитися гідно, тобто моральні переконання стають основою моральних вчинків, совістю людини;
- ✓ процес засвоєння і застосування моральних знань тісно пов'язаний з такою вищою психічною функцією, як почуття;
- ✓ стан переживання людиною моральних почуттів (сором, страх, радість, провина, сумнів, гідність тощо) є показником моральної свідомості;
- ✓ свідомість і діяльність людини тісно взаємопов'язані (за теорією О.Леонтьєва, діяльність є показником рівня сформованості свідомості);
- ✓ зміст вчинкової діяльності може бути показником сформованості моральної свідомості;
- ✓ якщо дитина поводить не належним чином, необхідно з'ясувати мотиви негідної поведінки, причини, які спровокували її аморальний вчинок.

Отже, щоб побачити картину сформованості моральної свідомості особи, необхідно з'ясувати, що вона знає про мораль, як пояснює моральне і аморальне у чужих і власних вчинках, які почуття переживає, коли йдеться про моральне чи аморальне, як співвідносяться її знання, почуття та мотиви з поведінкою.

Згідно з логікою наших суджень, показниками рівнів сформованості моральної свідомості особистості можуть бути моральні знання, моральні судження з приводу мотивів, моральні почуття і поведінка.

Знання – це показники когнітивного напрямку, вивчення змісту яких допоможе нам встановити рівень їхнього усвідомлення: уявлення, поняття, переконання. Комунікативний компонент допоможе з'ясувати рівень моральних почуттів, суджень у момент морального вибору. Вчинковий

компонент допоможе побачити практичну сторону моральної свідомості, дасть уявлення про цілісну картину сформованості рівнів моральної свідомості як інтегративного, різнорівневого психолого-педагогічного утворення.

За якими ж показниками вчитель може визначити ефективність процесу засвоєння моральних знань? По-перше, оперування моральними поняттями при аналізі тієї чи іншої конкретної моральної ситуації, взятої з художнього твору, навколишнього життя, чи з власного морального досвіду; по-друге, уміння дати визначення поняття, що свідчить про усвідомлення школярем істотних ознак; по-третє, кількість моральних понять, якими оперує учень.

Розвиваючи моральну свідомість, вчитель має враховувати, що процес оволодіння моральними поняттями відбувається нерівномірно. Так, діти легше набувають уміння оперувати ними, у них інтенсивно зростає кількість застосовуваних понять. Проте вироблення вміння давати визначення поняття відбувається повільніше (першокласники найчастіше дають загальну недиференційовану його оцінку, наприклад, "чуйна — це хороша людина"). Характерним для них є визначення поняття за суто зовнішніми, функціональними ознаками ("відповідальна людина — не та, яка відповідає"). Залежно від складності, ступеня абстрактності поняття виникають значні труднощі в усвідомленні школярами його ознак, особливо у визначенні — правильні чи неправильні, істотні чи неістотні ознаки. Тому треба застосовувати спеціальні методичні завдання, спрямовані на розвиток моральної свідомості дитини.

Їх можуть застосовувати як безпосередньо під час уроку, так і в позакласній роботі. Ці завдання, з одного боку, дають можливість діагностувати рівень сформованості окремих компонентів моральної свідомості, що допомагають скласти уявлення про моральний розвиток учнів на певному етапі їхнього навчання й виховання, з іншого — систематичне застосування завдань є дійовим способом цілеспрямованого керування процесом становлення моральної свідомості дитини.

Однак варто застерегти від однобічності у моральному вихованні, коли основна увага вчителя зосереджується лише на засвоєнні моральних понять. Розвиток моральної свідомості передбачає не тільки засвоєння моральних понять, оволодіння моральними знаннями, а й вироблення певного ставлення особистості до моральних явищ, до самої себе. Моральна оцінка й самооцінка – невід'ємні складові моральної свідомості.

Чому вони набувають такого значення для розвитку моральної свідомості дитини? Принципово важливим є той факт, що успішний розвиток моральної вихованості дитини значною мірою залежить від її активної діяльності, від оволодіння нею позицією співучасника виховного процесу. Ігнорування цього вчителем у реальному виховному процесі призводить до типового дидактизму, моралізаторства, коли дитині відводиться роль пасивного слухача, в якого моральні сентенції дорослих, за влучним висловом А. Макаренка, відкладаються у вигляді "особливої педагогічної солі". Тож, щоб засвоєні моральні знання стали для дитини: особистісно значущим, школярі мають включатися в різноманітні форми оцінної активності.

Виявом моральної оцінки є судження учня, в яких схвалюється чи осуджується вчинок, поведінка людини в цілому відповідно до моральних вимог. Оцінні судження належать до важливих критеріїв моральної вихованості. Проаналізуємо основні етапи роботи вчителя з розвитку у школярів вміння давати моральну оцінку дітям, вчинкам, ситуаціям.

Чималі труднощі, особливо для першокласників, становить уміння побачити за зовнішніми діями в реальній (чи уявній) ситуації моральність вчинку та усвідомити його. Тому завдання першого етапу полягає у вихованні відповідності оцінки вчинку (позитивної чи негативної) моральним нормам, правилам.

Другий етап – аргументація оцінки. Треба навчити школяра не тільки давати оцінку, а й пояснювати, чому він вважає той а бо інший вчинок хорошим чи поганим. При цьому необхідно поступово добитися підвищення ступеня її аргументованості.

Зміст моральної оцінки збагачується за рахунок включення до неї моральних понять. Цьому сприятиме застосування такого прийому, як вибір поняття з наведеного ряду.

Розвивати здатність глибоко проникати у сутність моральної ситуації, тобто усвідомлювати моральні спонукання, мотиви поведінки, допомагає, зокрема, спільний аналіз відповідей школярів на запитання: "Чому саме так вчинив головний герой?"; "Що спонукало його до такого вчинку?".

Водночас важливо формувати в дитини власне ставлення до оцінюваного явища, щоб знання моральної норми, правила "пройшло" через її емоції, стало для неї особистісно значущим. "Як ти ставишся до вчинку героя? Що тебе схвилювало в ньому?", - саме в результаті виховання такої значущості моральної оцінки в учня формуються належні спонукання моральної поведінки, закладаються основи для єдності слова і діла. Продуктивним для цього є також розв'язування проблемних ситуацій типу: "А як би я вчинив?".

Зупинимось на окремих прийомах оптимізації розвитку моральної оцінки.

Важливим завданням виховного впливу в навчанні має бути організація вчителем пізнавальної діяльності учнів, спрямованої на глибоке опанування ними правил і норм моралі та розвиток моральної свідомості в цілому.

Арсенал методичних прийомів може бути дуже різноманітним: це постановка перед дітьми певних запитань, створення на уроках спеціальних проблемних ситуацій, розв'язування школярами моральних колізійних ситуацій із самостійним моральним вибором і різноманітні пізнавальні завдання та вправи морального змісту, завдання з розвитку моральної самооцінки та оцінки. Ці методичні прийоми допоможуть навчити дітей аналізувати поведінку й почуття дійових осіб, порівнювати наявну в творі моральну ситуацію з аналогічними життєвими ситуаціями. Завдяки цьому, діти вчаться переносити моральний зміст твору на реальні моральні явища навколишнього життя.

Діти під умілим керівництвом вчителя не тільки вчаться аналізувати, порівнювати, узагальнювати моральні явища, оволодівають навичками морального оцінювання героя твору, а й виходять за рамки змісту вірша,

переходять до конкретних ситуацій свого життя, роблять спроби в узагальненому вигляді назвати певні ознаки поняття "чуйність", дати йому визначення.

Важливим прийомом розвитку моральної оцінки школярів є включення до структури уроку різноманітних пізнавальних завдань. Наприклад: "Сьогодні ми прочитали два оповідання. Називаються вони по-різному. Подумайте, порівняйте і скажіть, що спільного в них? Чим вони різняться між собою? Яке з оповідань вам більше сподобалося? Чому?" Подібні завдання активізують розумову діяльність молодшого школяра, вчать аналізувати, порівнювати, правильно сприймати моральну ситуацію, визначати головне в моральному змісті, сприяють формуванню навичок морального оцінювання, допомагають виховати особистісне ставлення до тієї чи іншої ситуації, наведеної в творі.

Продуктивними для розвитку моральної оцінки є використання завдань колізійного характеру.

Включені у виховну роботу колізійні (реальні чи уявні) ситуації дають матеріал для самостійного осмислення багатогранних проявів моральних явищ, сприяють розвитку здатності правильно оцінювати той чи інший вчинок, здійснювати правильний моральний вибір. Аналіз відповідей учнів допоможе вчителю точніше здійснювати виховні впливи для забезпечення правильного вибору вчинку дитиною. Практика шкільного життя завжди дає різноманітний матеріал реальних моральних ситуацій. Їхній вчасний і ґрунтовний аналіз разом з учнями — важливий шлях розвитку моральної свідомості, формування єдності слова і діла.

Учитель не може ефективно керувати розвитком моральної свідомості школярів без такої його складової, як самооцінка. Саме включення самооцінки в навчально-виховний процес — один з дійових шляхів перетворення учня в співучасника виховного процесу, і при цьому необхідно враховувати той факт, що самооцінка в молодших учнів перебуває ще в процесі свого становлення.

Єдиний шлях розвитку самооцінки — включення учнів у активну оцінювальну діяльність. Існує вікова закономірність, суть якої полягає в тому,

що молодшому школяреві набагато легше оцінити іншого, ніж самого себе. Тому на перших етапах бажано використовувати спеціальні завдання. Це такі, як завдання на розвиток здатності до моральної оцінки, завдання на розвиток здатності до моральної самооцінки.

Наведені вище завдання можна включати в бесіду або використовувати самостійно.

У процесі бесіди за допомогою запитань: "Як ти сам оцінюєш свою поведінку (хороша, погана)? Чому? Аргументуй свою думку", "Чи задоволений, ти сам своєю поведінкою (так; ні)? Чому? Які недоліки твоєї поведінки ти хотів біг сам виправити і чому?", "Що тобі необхідно зробити самому, щоб поліпшити свою поведінку?", "Які якості тобі необхідно виховати самому?" — вчитель зможе дістати додаткові дані про розвиток моральної самосвідомості й свідомості в учнів.

Оцінити себе як суб'єкта навчальної діяльності можна у творі на тему "Як я навчаюсь" або "Моє навчання" за таким, наприклад, планом.

1. Як ти навчаєшся?
2. Яким ти себе вважаєш учнем (хорошим, середнім, поганим)? Чому?
3. Чи задоволений ти своїм навчанням (так; ні)? Чому?
4. Що тобі заважає вчитися краще?
5. Що тобі необхідно зробити самому для того, щоб краще вчитися?

Таким чином, забезпечення оптимальності процесу моральної вихованості передбачає цілеспрямовану роботу вчителя з розвитку в органічній єдності таких компонентів моральної свідомості: моральних знань та моральних оцінних ставлень, що включають моральну оцінку і самооцінку. Така єдність сприятиме оволодінню школярем активною позицією співучасника виховного процесу, без якої неможливе успішне становлення його моральної вихованості.

Л.Кольберг виділив шість стадій розвитку моральної свідомості особистості, які об'єднав у три рівні: доморальний, конвенційний та автономний. Доморальному рівню відповідають такі стадії: перша, коли дитина слухається,

щоб уникнути покарання, і друга – дитина керується егоїстичними мотивами взаємної вигоди. “Конвенційна мораль” відповідає стадії третій – модель “хорошої” дитини, котра прагне одержати схвалення з боку значимих для неї інших і відчуває перед ними сором, і четвертій – установка на підтримання встановленого порядку і фіксованих правил. Автономна мораль переносить моральне рішення у внутрішню сферу особистості. Вона відкривається п’ятою стадією, коли підліток усвідомлює відносність і умовність моральних правил та вимагає їхнього логічного обґрунтування. Ця стадія переходить у вищу тоді, коли релятивізм особи змінюється визнанням нею вищого закону, який виражає інтереси більшості. Лише після цього (стадія шоста) формуються стійкі моральні принципи, дотримання котрих забезпечується власною совістю, незалежно від зовнішніх міркувань.

На основі проаналізованої теоретично-прикладної літератури, власних експериментальних досліджень та суджень, про які йтиметься далі, ми дійшли висновку, що моральна свідомість особистості може характеризуватися трьома рівнями: високим, середнім, низьким. Назвемо їх: доморальний, конвенційний, автономний. Кожен рівень матиме дві стадії формування моральної свідомості.

Під рівнем моральної свідомості розумітимемо ступінь сформованості найважливіших показників: моральних знань, суджень, почуттів та вчинків.

Для автономного рівня характерний високий ступінь моральних знань та почуттів, які стали переконаннями особистості, керівництвом у сфері моральної діяльності. Моральні норми стають усвідомленою необхідністю. Вони обумовлюються внутрішніми мотивами – потребами, що диктуються не лише суспільними нормами моралі, а й власною совістю. Моральна свідомість виступає як високорозвинена моральна самосвідомість.

Середній рівень (конвенційний) визначається достатнім розвитком моральних знань та почуттів, необхідних для організації життєдіяльності індивіда в даному суспільстві. Особистістю усвідомлюється необхідність дотримання моральних норм. Вони є звичною формою її вчинкової діяльності. Моральні судження продиктовані швидше необхідністю жити за законами суспільства, ніж

внутрішньою потребою. Тому самоусвідомлення, самоаналіз, самооцінка, самокритика ситуативні, часто залежать від об'єктивної реальності.

Низький рівень (передморальний). Особа має інтуїтивні уявлення про моральні норми поведінки. Вони не стали переконаннями, а отже, її внутрішньою потребою. Моральні почуття – це швидше інстинкти. Тому дитина періодично порушує моральні норми. Моральні судження обумовлені біологічними спонуканнями при відсутності потреби дотримуватися загальноприйнятих правил. Відсутні навички саморегуляції емоціями, діями, вчинками, поведінкою.

“Для становлення моральної свідомості необхідно, щоб кожна людина пройшла всі три етапи морального розвитку. Не можна перескочити на рівень автономної моралі, поминувши доморальний і конвенційний... Проте трапляються як дошкільники, здатні до автономної моралі, так і дорослі, що залишаються на рівні конвенційної моралі”.

Як бачимо, особистість в процесі формування моральної свідомості проходить три рівні розвитку: доморальний (біологічний, передсоціальний), конвенційний (умовно соціальний, референтний), автономний (власне соціальний, постсоціальний). Ці рівні виявляються за допомогою таких показників, як моральні знання (когнітивний компонент моральної свідомості), моральні почуття та моральні судження (комунікативно-емоційний компонент), моральна поведінка (прикладна сторона моральної свідомості).

Проведений теоретичний пошук системи показників розвитку моральної свідомості особистості потребує практичної перевірки. Автором статті проведено експериментальне дослідження, яке підтвердило теоретичну гіпотезу, щодо доцільності вивчення стану розвитку моральної свідомості за комплексом показників (моральних знань, почуттів, суджень, вчинків), але це тема вже іншої публікації.

Розділ II. Методичні засади морально-етичного виховання

2.1. Методи морально-етичного виховання

Методика забезпечення морального становлення особистості як психолого-педагогічна проблема залишається ключовою і для науки, і для практики. Нажаль, педагогічні дослідження майже не порушують проблеми розробки нових ефективних виховних методів, які забезпечували б педагогіку співробітництва у процесі виховання. Внаслідок цього в підростаючого покоління культивується пристосовницька мораль, є розмитими цінності орієнтації, життєві цілі й ідеали.

Моральне виховання, як і будь-який напрям виховної роботи з дітьми дошкільного віку, передбачає використання системи прийомів, способів, операцій пізнання особливостей їхнього світовідчуття, мислення, поведінки і цілеспрямованого впливу на них. Щодо цього дошкільна педагогіка має у своєму арсеналі універсальні та специфічні методи. Використовують їх залежно від конкретної педагогічної ситуації: віку, рівня розвитку дітей, особливостей соціуму, його стратифікаційних груп, у яких росте й виховується дитина, тощо.

Методи морального виховання — способи педагогічної взаємодії, за допомогою яких здійснюється формування особистості відповідно до мети і завдань морального виховання і вікових особливостей дітей.

До найпоширеніших методів морального виховання належать методи формування моральної поведінки, методи формування моральної свідомості, методи стимулювання моральних почуттів і мотивів поведінки.

Методи формування моральної поведінки. Ця група методів спрямована на вироблення досвіду поведінки згідно з моральними нормами і правилами. Серед них виокремлюють такі методи:

а) практичне залучення дитини до виконання конкретних правил поведінки. Починаючи з раннього віку, дітей привчають дотримуватися режиму сну, харчування, активної діяльності, правил спілкування і колективного

співжиття. У використанні цього методу акцентують на організації життя дитини відповідно до вимог, а також на постійному підтриманні її поведінки згідно з цими вимогами. Педагог при цьому повинен використовувати різноманітні засоби, щоб дитина в реальному житті пересвідчилася у правильності, доцільності для неї такої поведінки, зрозуміла, що порушення правил спричинює небажані наслідки для неї і близьких їй людей;

б) показ і пояснення. Ними активно послуговуються у вихованні культури поведінки, навичок колективних взаємин тощо. Дітей систематично і в різних життєвих ситуаціях привчають до певних способів поведінки: вітатися, ввічливо просити про послугу, дякувати, бережно ставитися до іграшок, навчального матеріалу та ін.;

в) приклад поведінки дорослих (у середньому і старшому дошкільному віці — й однолітків). Організуючи різноманітну діяльність дітей, педагог установлює чіткі правила, пояснює їх дітям, переконує, що дотримання певних правил є важливою умовою їхнього успіху. Старші дошкільники можуть самостійно встановлювати правила спільної діяльності й контролювати їх виконання, мотивуючи це доцільністю для всього колективу;

г) оволодіння моральними нормами у спільній діяльності. Особливість цього методу полягає в тому, що діти оволодівають певними моральними нормами начебто спонтанно, без ініціювань педагогом, а у спільній діяльності з ним, батьками. Вони самі доходять висновку, що дотримання певних норм є передумовою успішної діяльності, досягнення позитивного результату, хороших взаємин у сім'ї, колективі. Дитина неодноразово пересвідчується, що її популярність залежить від успіхів у спільній діяльності, а вони — від уміння чітко формулювати правила цієї діяльності й дотримуватися їх;

г) вправлення у моральній поведінці. Суть методу полягає у створенні педагогом спеціальних умов для вправлення дітей у дотриманні моральних норм. Для цього слід потурбуватися про те, щоб створені ним ситуації не були штучними, а наближалися до життєвих, звичних для дитини. З цією метою

використовують різноманітні доручення, ускладнюючи їх відповідно до віку дітей;

д) створення ситуацій морального вибору. Цей метод передбачає використання особливих вправ, спрямованих на формування моральних мотивів поведінки у дітей старшого дошкільного віку. Такі вправи можуть бути запрограмовані вихователем або обрані дітьми самостійно. Наприклад, вихователь може запропонувати дітям дивитися новий діафільм або допомагати двірнику прокладати доріжки в снігу. Якщо діти відкладають приємну для них справу, щоб виконати обов'язок, необхідний з погляду моральних норм, то вони повинні мати змогу здійснити його без зволікань. Такий їхній учинок обов'язково має бути схвалений.

Методи формування моральної свідомості. Використання їх має на меті засвоєння моральних уявлень і моральних понять. Це здійснюють, послуговуючись такими методами:

а) роз'яснення конкретних моральних норм і правил. Ведучи мову про них, педагог повинен доступно за формою і змістом розкрити сутність конкретних норм і правил, продемонструвати, до чого призводить ігнорування їх. Важливо проілюструвати це сюжетами з фільмів, казок тощо;

б) навіювання моральних норм і правил. Цей метод ґрунтується на схильності дитини до наслідування і високій емоційності. Особливої уваги потребують несміливі, замкнуті діти, використання навіювання щодо яких може підтримати їхнє прагнення до активної поведінки, збудити віру у власні сили.

Методи роз'яснення і навіювання реалізуються у формі етичних бесід, у процесі яких відбувається формування основ моральної свідомості. Водночас діти мають змогу усвідомити, осмислити свій моральний досвід.

Етичні бесіди — розмови вихователя з дітьми на моральні теми під час занять, у повсякденному житті.

Головне завдання етичних бесід полягає в роз'ясненні значення моральних норм і правил поведінки, аналізі вчинків дітей і дорослих,

колективному обговоренні етичних проблем. Негативні прояви поведінки також можуть стати приводом для розмови, яка має на меті вироблення в дітей відповідної оцінки негативного вчинку і прагнення уникати його.

Готуючись до етичної бесіди, педагог має враховувати, що досвід дошкільника містить окремі враження, результати спостережень, ставлення до вчинків літературних героїв та однолітків. Важливо актуалізувати для дитини цей досвід. Це допоможе дитині зрозуміти, що її дії стосовно іншої людини не байдужі дорослим, ровесникам і що вчинки в колективі, сім'ї, суспільстві мають моральний смисл.

Вибір вихователем виду етичної бесіди залежить від конкретної педагогічної ситуації. Бесіди, які стосуються повсякденного життя, проводять в усіх вікових групах. Це обговорення прочитаних художніх творів або вчинків дітей (краще вести дітей від схвалення хорошого вчинку до засудження негативного), аналіз спостережень за поведінкою людей, розповіді про виконання доручень колективу. Нерідко для бесід спеціально відводять конкретне заняття, даючи заздалегідь завдання простежити за певним явищем, подією або подумати над конкретною проблемою.

Зміст, побудова, тривалість і методика бесіди залежать від її теми, віку дітей. Бесіди можуть бути колективними (з усією групою дітей), груповими (з кількома дітьми), індивідуальними.

Мета основної частини бесіди - роз'яснити дітям конкретний зміст певної моральної категорії, викликати в учнів емоційні переживання й відповідне ставлення до фактів, явищ, що обговорюються.

Бесіда передбачає запитання, спрямовані на аналіз і оцінку вчинків літературних героїв та учнів, з'ясування мотивів моральних учинків. Залежно від теми бесіди, запитання можуть бути таких типів:

- ✓ запитання, спрямовані на розуміння учнями основної ідеї тексту;
- ✓ запитання, які передбачають з'ясування ставлення дітей до певного твору, до його героїв, обґрунтування учнями свого вибору;

- ✓ запитання, які вимагають оцінки вчинків і поведінки героїв твору та обґрунтування її;
- ✓ запитання, спрямовані на встановлення причин і мотивів поведінки і окремих учинків героїв;
- ✓ запитання, які допомагають встановити зв'язок між змістом прочитаного твору і поведінкою учнів вдома, в школі, в громадських місцях;
- ✓ запитання, які спрямовані на узагальнення моральних знань, норм і правил моралі;
- ✓ запитання, які допомагають усвідомити значення додержання норм і правил моралі;
- ✓ запитання, які спрямовані на розуміння взаємовідносин між людьми на основі виконання чи порушення норм моралі;
- ✓ запитання, що сприяють розумінню емоційної сфери героїв, їх психологічного стану.

Закінчуючи бесіду, треба підвести учнів до узагальнення морального поняття, вивести моральну позицію чи правило. Це може бути підсумовуюча розповідь педагога і виведення моральної позиції.

Деякі бесіди доцільно закінчувати формулюванням правил поведінки, що їх повинні завжди додержуватись учні.

Можна запропонувати учням у кінці бесіди пригадати на відповідну тему прислів'я як моральний висновок.

Методи стимулювання моральних почуттів і мотивів поведінки. Використання їх передбачає спрямування дитини на дотримання моральних норм, застереження від їх порушень. З цією метою використовують:

а) приклад інших. Ефективність його ґрунтується на здатності дошкільника до наслідування людей, які оточують його, героїв літературних творів, кінофільмів, спектаклів. Безперечно, це мають бути популярні серед дітей особистості;

б) педагогічна оцінка поведінки, вчинків дитини. Педагогічна оцінка має орієнтуючу (уточнює уявлення дітей про моральні вимоги) і стимулюючу

(заохочує до моральної поведінки) функції. Важливо, щоб вона була об'єктивною, своєчасною, а її вимогливість, принциповість поєднувалися з добрим ставленням до дитини, зацікавленістю в її успіхах. Крім того, дитина має знати, чим мотивована конкретна оцінка її вчинку;

в) колективна оцінка поведінки, вчинків дитини. Використання її забезпечує єдність уявлень і поведінки дошкільника. Будь-які дії дитини мають у своїй основі певну мету, моральну спрямованість, а їх наслідки породжують почуття задоволення, впевненості у собі або сорому, невдоволення. При цьому слід враховувати, що дошкільникам притаманна висока емоційність, тому в оцінці їхніх вчинків необхідно виходити з того, які почуття намагається збудити педагог. Схвалені педагогами, однолітками моральні вчинки зумовлюють позитивні переживання дитини. Ще сильніше переживає дитина свої неправильні дії, невдачі, які отримали публічну оцінку. Це означає, що інструментом колективної оцінки слід послуговуватися обережно. Крім того, залучаючи дітей до оцінювання вчинків однолітків, вихователь не повинен ототожнювати оцінку вчинку з оцінкою особистості дитини (“Ти поганий”, “Ти хороший”). Водночас важливо наголосити на необхідності правильного способу поведінки, порадити, як можна досягти цього;

г) схвалення моральних учинків дитини. Дошкільникам властиве прагнення до особистісного вдосконалення, визнання їхньої поведінки достойною. Схвальна оцінка заохочує моральні вчинки, дає приклад для наслідування іншим дітям, забезпечує їхнє доброзичливе ставлення, формує основи колективної думки. Заслуговує на підтримку прагнення дітей не лише самим добре поводитись, а й вимагати відповідної поведінки від однолітків.

Далеко не всі діти однаково здатні до альтруїстичних учинків. За добру справу потрібно дякувати, не боятися виділяти дитину серед товаришів, а надто тоді, коли вона виявляє стійку гуманістичну спрямованість. Особливо актуальна усталеність моральних мотивів, яка є передумовою налаштованості дитини на добрі вчинки не лише тоді, коли її бачить і оцінює вихователь, а й за відсутності педагогічного контролю, і не тільки в дитячому садку;

г) заохочення дитини до моральних учинків. Послугування цим методом вимагає від вихователів і батьків великого педагогічного такту. Прагнення до моральної поведінки має бути підтримане, схвалене дорослим, однак щоразу це робити складно. Дитину треба підвести до усвідомлення, що така поведінка важлива, необхідна і корисна для неї, приємна для інших. Заохочення необхідні, якщо дитина вперше виявляє ініціативу в моральних учинках: поступається власними бажаннями, часом, дорогими для неї речами, іграшками на користь інших; поводить морально стосовно того, хто її образив. При цьому дитина має розуміти заохочення не як обов'язкову підтримку її вчинків дорослими, а як увагу до її особистості. Чим старші діти, тим важливіше стимулювати самостійність їхнього морального вибору;

д) осуд недостойних учинків дитини. З огляду на особливості психічного розвитку дитини цей метод використовують рідко, оскільки він може заподіяти їй моральної шкоди, викликати негативне ставлення до особистості педагога. Дошкільник повинен знати, що певний тип його поведінки засмучує дорослого, а переживання має стимулювати виправлення помилки. Звертаючи увагу на неправильний учинок дитини, необхідно висловлювати впевненість у тому, що вона може вчинити інакше ("Мені прикро, що ти не поступився місцем дівчинці. Сподіваюсь, що наступного разу ти не забудеш про це").

Отже, процес виховання повинен включати дитину у виховну діяльність, точніше – самодіяльність, яка розгортається під дією педагогічних впливів. Цього можна досягти за умови, якщо система виховних впливів проектуватиметься з максимальним урахуванням розвитку її психологічних закономірностей і особливостей у певному віковому періоді. Тут доречним уявляється введення у виховний процес методу розв'язання виховних завдань, що поєднує в собі новітні ідеї педагогічної та вікової психології щодо джерел, рушійних сил та закономірностей розвитку підростаючої особистості. Його відмінною рисою порівняно з традиційними є те, що він активізує природну необхідність приймати рішення самостійно, без зовнішнього примусу, а також

забезпечує таку операційну систему впливів, яка робить виховний процес достатньо керованим і прогнозованим.

2.2. Виховання культури поведінки молодших школярів

Серед актуальних проблем, що стоять перед сучасною педагогічною наукою, одна із найважливіших – належить розробці ефективних форм і методів виховання культури поведінки молодших школярів, підготовці їх до повноцінного життя у суспільстві. З огляду на це, школі потрібен педагогічно інструментований процес особистісно орієнтованого виховання, побудований на тісному зв'язку знань, почуттів, поведінки.

У модель виховання культури поведінки входять концепції морального виховання, особистісно орієнтованого підходу до виховання, системного підходу до виховання та розвитку молодшого школяра у діяльності.

Необхідно зазначити, що одним із джерел отримання знань молодшими школярами про соціальні норми поведінки, формування у них позитивного ставлення до оточуючих є казка, оскільки вона найбільше відповідає сутності молодших школярів. Алегорична форма багатьох казок дає змогу ознайомити молодших школярів з тими чи іншими поняттям, нормами, правилами поведінки та передати внутрішні почуття персонажів, спонукати до роздумів, завдяки яким молодший школяр переноситься з казки у реальне життя на нього по-новому, бачить себе, свою поведінку ніби збоку.

Слухання казки, на думку вчених, допомагає молодшому школяру навчитися розуміти внутрішній світ героїв, а через них і внутрішній світ інших людей, вчить співчувати їм, набути впевненості у собі. Використання тематичного багатства казок істотно впливає на формування культури поведінки у молодших школярів, позначається на їхній поведінці та вчинках.

Серед різноманітних форм і методів виховання культури поведінки важливе місце посідає гра. Саме гра – природний для молодших школярів вид діяльності, де вони не тільки відображають реальне життя, а й перебудовують його, аналізують поведінку героїв.

Так, в особливих ігрових умовах молодший школяр має змогу моделювати систему соціальних відносин у наочно діючій формі, розвивати систему відносин у наочно діючій формі, розвивати орієнтування в них.

Обмаль досвіду взаємин молодших школярів потребує створення спеціальних виховних ситуацій, "запрограмованих" переживань. Під час обговорення ситуації перед молодшими школярами постає проблема морального вибору, що дає змогу їм можливі мотиви вчинків, поведінки, готує до вияву культури взаємин, спілкування у реальному житті. Показниками високого рівня культури поведінки є розуміння учнями необхідності дотримання її в школі, громадських місцях, в особи; готовність і потреба у виконанні загальноприйнятих норм і правил дисципліни навчання, проведення вільного часу; самоконтроль у поведінці; боротьба з порушниками культури в школі та за її межами. Як стверджував А. Макаренко, у вихованні слід домагатися розумного поєднання зовнішнього і внутрішнього контролю за культурною поведінкою вихованців, навчити їх "робити правильно, коли ніхто не чує, не бачить і ніхто не дізнається".

Висновки

Мораль – це набір певних правил, яких людина повинна дотримуватись. Вони не тотожні ідеалу моралі але виводяться з нього. Зміст і форми цього аспекту моралі – принципи, формулювання – визначаються людьми. Через це вони по-перше, не є абсолютно досконалими, ідеальними, а по-друге – залежать від світогляду, культури і традиції того чи іншого народу, його історії та ментальності. Якщо ідеал моралі є недоторканим, то формулювання правил моральної поведінки насправді має відносний характер.

Кожний вчинок людини, якщо вона у тому або іншому ступені впливає на інших людей і небайдужа для інтересів суспільства, викликає оцінку з боку оточення. Ми оцінюємо її як гарну або погану, правильну або неправильну, справедливу або несправедливу. При цьому ми користуємося поняттям моралі.

Мораль у прямому значенні цього слова розуміється як звичай, правило. Часто як синонім цього слова використовують поняття етика, що означає звичку, звичай. Етика вживається й в іншому значенні — як філософська наука, що вивчає мораль. Залежно від того, як освоєна й прийнята людиною мораль, якою мірою вона співвідносить свої переконання й поведіння з діючими моральними нормами й принципами, можна судити про рівень її моральності. Інакше кажучи, моральність — це особистісна характеристика, що поєднує такі якості й властивості, як доброта, порядність, чесність, правдивість, справедливість, працьовитість, дисциплінованість, колективізм, що регулюють індивідуальну поведінку людини.

Поведінка людини оцінюється по ступені відповідності певним правилам. Якби таких правил не було, то той самий вчинок оцінювався б з різних позицій і люди не могли б прийти до єдиної думки — добре або погано поступила людина? Моральна норма може спонукувати дитину до певних учинків і дій, а може й забороняти або застерігати від них.

Сприймаючи вимоги моралі як правила життя, які роблять людину краще, шляхетніше, суспільство виробляє моральний ідеал, тобто зразок моральної поведінки, до якої прагнуть дорослі й діти, уважаючи її розумною, корисною, гарною.

Зміст виховної роботи вчителя, класного керівника щодо формування моральної культури учнів, морально-етичного виховання і становить формування названих груп відносин.

Група відносин до інших людей припускає виховання гуманності, взаємоповаги між людьми, товариській взаємодопомозі й вимогливості, колективізму, виховання турботи про старших й молодших в сім'ї, поважне відношення до представників протилежної статі.

Відношення до себе складається з усвідомлення власного достоїнства, почуття громадського обов'язку, дисциплінованості, чесності й правдивості, простоти й скромності, нетерпимості до несправедливості, корисливості. Відношення до своєї праці проявляється в сумлінному, відповідальному виконанні своїх трудових, навчальних обов'язків, розвитку творчих початків у трудовій діяльності, визнанні важливості своєї праці й результатів праці інших людей. Відношення до природи складається в дбайливому відношенні до неї, у нетерпимому відношенні до порушень екологічних норм і вимог. Формування основ моральної культури школярів здійснюється в системі морально-етичного виховання в умовах школи, сім'ї, суспільства.

Наведене визначає важливість висвітлення проблем морально-етичного виховання молодших школярів як одного з головних завдань усього процесу виховання.

Список використаних джерел

1. Бабанский Ю. К. Оптимизация познавательного процесса. – М.: Просвещение, 1982.- 192 с.
2. Білоусова В.О. Виховання культури поведінки учнів. – К., 1986. – 160с.
3. Галузинський В., Масленнікова Н. Самовиховання та самоосвіта школярів.– К., 1969. –156с.
4. Горєєва В.М. Виховання культури поведінки школярів. – К.: Знання, 1983. – 45с.
5. Диагностика эмоционально-нравственного развития / Ред. и сост. И.Б. Дерманова. – Спб., 2002. – 180с.
6. Етика: Навч. посібник / Т. Аболіна, В. Єфименко, О. Лінчук та ін. – К.: Либідь, 1992. – 328 с.
7. Коберник І. Моральне виховання : традиції, проблеми, інновації // Рідна школа. – 20002. - № 5. – с.42-44.
8. Кульчицкая Е.И. Родителям о воспитании культуры детей. – К.: Радянська школа, 1980. – 126 с.
9. Лісненко Т. С. Душі людської доброта: морально-етичне виховання // Позакласний час : Часопис. - 2007. - N 9. - С. 120-122.
10. Мораль і так зване моральне виховання // Вишневський О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси. – Львів, 1996. – С.27-37.
11. Общая психология: Учебное пособие для студентов пед. институтов /под ред. В.В.Богословского и др. - М.: Просвещение, 1981. – 383 с.

12. Островська Л. Ф. Виховання культури поведінки дошкільників. – К.: Рад.школа, 1975. – 120с.
13. Петерина С. В. Воспитание культуры поведения у детей дошкольного возраста. – М.: Просвещение, 1986. – 96с.
14. Підласий І.П. Як підготувати ефективний урок: Книга для вчителя. –К.: Радянська школа, 1989. – 204 с.
15. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: Учебник для студентов пед. вузов: В 2 кн. / Гуманит. изд. центр ВЛАДОС. – М., 1999. – Кн.2: Процесс воспитания. – 256 с.
16. Пономаренко Т. О. О взаимосвязи этических представлений и поступков детей / Дошкольное воспитание. – 1992. – № 3-4. – С.10-14.
17. Развитие социальных эмоций у детей дошкольного возраста: Психологические исследования /Под ред. А. А. Запорожца, Я. З. Неверович. – М., 1986. – 176с.
18. Сухомлинский В.А.Серце віддане дітям. –Вибрані твори в 5 томах.-Т. 3-К.: Рад. шк, 1977. – с. 201.
19. Словарь по этике /Под ред. И.С.Кона. – М.: Политическая литература, 1981. - 430 с.
20. Смирнова Е.О. Моральное и нравственное развитие дошкольников: Методы морально-нравственного воспитания в дошкольной педагогике. – М., 2005. – 209с.
21. Терещенко Ю. Філософія освіти та науки морально-етичного виховання // Шлях освіти. – 2002. - № 3. – с.11-15.
22. Философский энциклопедический словарь / Сост. С.С.Аверинцев, Э.А.Араб-Оглы, Л.Ф.Ильичов. – 2-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1989. – 814 с.
23. Федорова М. В. Виховання культури поведінки у дітей 6-7 років життя в умовах НВК «школа – дитячий садок».: Автореф. дис... канд.пед.наук. – К., 2005. – 21с.

24. Чепурко О.М. Духовне виховання учнів під час бесід з позакласного читання // Зб. наукових праць. – К.: КДПІ, 1990. – С.91-96.